

LIETUVOS ISTORIJOJ INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOJ
METRAŠTIS
2026 metai
1

Lietuvos istorijos institutas
Vilnius, 2026

Žurnalo leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2025–2030 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LISS-25-16

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Katarzyna KOSIOR
Nortumbrijos universitetas, Jungtinė Karalystė /
Northumbria University, United Kingdom

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Mindaugas ŠAPOKA
(pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Ilinojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
The Central European Journal of Social Sciences and Humanities.
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE
EBSCO Publishing. Lituanistika. Scopus

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai)
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje:
<https://www.istorija.lt/leidiniai/mokslo-zurnalai-ir-testiniai-leidiniai/lietuvos-istorijos-metrastis/672>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2026
© Straipsnių autoriai, 2026

Turinys

Straipsniai

A. J u r k e v i č i u s. Nepublikuoti XV a. paskutinio dešimtmečio – 1564 m. Vitebsko vietininkų, vaivadų ir jų pavaduotojų administracinio pobūdžio dokumentai.....	7
Unpublished Administrative Documents from the 1490s to 1564 Concerning the Governors, Voivodes, and Deputies of Vitebsk. Summary.....	32
R. B e d u l s k i s. Nusikaltimai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vandens keliuose XVI–XVIII a.	35
Crimes on the Inland Waterways of the Grand Duchy of Lithuania in the 16th–18th Centuries. Summary	58
U. J o n a i t y t ė. Sedos ir Telšių parapijiečiai XVIII a.: gimimai, santuokos ir mirtys.....	61
The Parishioners of the Seda and Telšiai Towns in the 18th Century: Births, Marriages, and Deaths. Summary	85
M. J a k u l i s. Psichikos ligoniai Vilniaus bonifratrų špitolėje XIX amžiaus pradžioje	87
The Mentally Ill in the Vilnius Fatebenefratelli Hospital in the Early 19th Century. Summary	107
E. G i m ž a u s k a s. Karo pasekmių įveikos atspindžiai Lietuvos vykdomosios valdžios struktūroje 1918–1919 m.: į socialinę politiką orientuotų ministerijų atvejis	109
Reflections of the Efforts to Overcome the Consequences of War in the Structure of Lithuanian Executive Powers, 1918–1919: The Case of Social Policy-Oriented Ministries. Summary	138
J. A n d r i e j a u s k i e n ė. Jidišizmo judėjimas nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940 m.) ir jo sąsajos su YIVO institutu Vilniuje	141
The Yiddish Movement in Independent Lithuania (1918–1940) and its Connections with the YIVO Institute in Vilnius. Summary	159
R. L a u k a i t y t ė. Asmeninė korespondencija su šeima už geležinės uždangos	161
Personal Correspondence with a Family Behind the Iron Curtain. Summary	176

Publikacijos

V. S i r u t a v i č i u s. Apie lietuvių kalbą ir nacionalizmą. Poeto Pauliaus Širvio laiškas LSSR KGB pirmininkui Alfonsui Randakevičiui	179
--	-----

Recenzijos, anotacijos

A. P a c e v i č i u s. Mokymo metodas Lietuvos provincijos pijorų mokykloms. Apšvietos edukacijos naujovės. Sudarė, iš lotynų kalbos vertė, komentarus parengė ir įžanginį straipsnį parašė Asta Vaškelienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024. 270 p. ISBN 978-609-4252-56-3	187
U. J o n a i t y t ė. Pranciškus Ksaveras Mykolas Bohušas. Vilniaus švietimo apygardos mokyklų 1803 metų generalinės vizitacijos raportas: šaltinio publikacija. / Raport wizytacji generalnej szkół Wileńskiego Okręgu Szkolnego w roku 1803. Parengė, išvertė į lietuvių kalbą ir paaiškinimus parašė Aldona Prašmantaitė, šaltinio teksto transkripcija, straipsnio, šaltinio teksto paaiškinimų ir priedų vertėja iš lietuvių į lenkų kalbą Regina Jakubėnas. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2024. 527 p. ISBN 978-609-8314-55-7	193
M. T a m o š a i t i s. A. Svarauskas. Lietuvos visuomenė 1939–1941 metais. Įtampos, konfliktai, transformacijos. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2025. 596 p. ISBN 978-609-8314-60-1	199

Mokslo gyvenimas

I. I l a r i e n ė. 500 metų Krokuvos taikai	203
--	-----

MARTYNAS JAKULIS

(Vilniaus universitetas)

PSICHIKOS LIGONIAI VILNIAUS BONIFRATRŲ ŠPITOLĖJE XIX AMŽIAUS PRADŽIOJE*

ANOTACIJA. Straipsnyje nagrinėjama XIX a. pradžioje Vilniaus bonifratrų špitolėje gydytų psichikos ligonių kategorija (iš viso 306 atvejai). Remiantis ligonių registracijos knygos duomenimis, atskleidžiama pacientų socialinė sudėtis, pasiskirstymas pagal amžių, diagnozuotos ligos ir gydymo metodai. Tyrimas parodė, kad psichikos ligas špitolėje gydydavosi skirtingos kilmės ir užsiėmimo, jauno ir vidutinio amžiaus, daugiausia ne vietinės kilmės skurdžiai besivertę vyrai. Dažniausiai ligoniams būdavo diagnozuojama manija, melancholija ir hipochondrija, tačiau dalies ligonių diagnozės apsiribodavo bendresniais apibūdinimais. Per aptariamą laikotarpį špitolę kaip „pasveikę“ (*sanus*) paliko trys ketvirtadaliai ligonių, likusieji paliko instituciją savo noru, buvo perkelti į kitas įstaigas arba mirė. Tyrimas atskleidžia, kaip psichikos ligoniai būdavo gydomi pusiau profesionaliai medicinos tradicijai atstovaujančios vienuolių bendruomenės administruojamoje institucijoje.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: bonifratrai, špitolė, psichikos ligoniai, psichikos ligos, Vilnius, XIX amžius

ABSTRACT. This article focuses on the mentally ill patients who were treated at the Fatebene-fratelli Hospital in Vilnius in the early 19th century (306 cases). Based on the hospital's register of admissions, the research reveals the social and age structure of this category of patients, the illnesses diagnosed, and the features of their treatment. The research shows that these patients were mostly young to middle-aged men coming from different social and occupational backgrounds, but nonetheless united by both their non-local origins and relative poverty. They were usually

* Straipsnis parengtas gavus 2025 m. Vilniaus miesto savivaldybės skiriamą Vilniaus miesto istorijos tyrėjų stipendiją (tema „Špitolės Vilniuje XVIII–XIX a. sandūroje“, sutarties Nr. A291-2108/25).

diagnosed with mania, melancholia, or hypochondria, but some diagnoses featured less specific definitions. During the period in question, three quarters of patients left the hospital “sane” (*sanus*), whereas others left the institution on their own initiative, were transferred to other institutions, or died. The research reveals how the mentally ill were treated at an institution supervised by a religious community representing a semiprofessional tradition of medicine.

KEYWORDS: Fatebenefratelli, hospital, mentally ill, mental illnesses, Vilnius, nineteenth century

Ivadas

Šv. Dievo Jono špitolininkų ordino (*Ordo Hospitalarius S. Joannis de Deo*) vienuolių, geriausiai žinomų kaip bonifratrai, administruojama nedidelė 16–20 lovų špitolė prie Šv. Kryžiaus bažnyčios Vilniuje buvo įsteigta dar 1635 m. Ji buvo viena iš trijų, kurių imperinė administracija neuždarė vykdydama miesto gydymo ir globos institucijų reformą, kuria siekta pertvarkyti, centralizuoti ir savitai „modernizuoti“ medicinos pagalbos ir socialinės globos sistemą Vilniuje. Įgyvendinant reformą tiek dėl esą pernelyg apleistų ir to meto standartų nebeatitinkančių pastatų, tiek dėl netinkamai pasirinktos vietos ir gyventojams neva keliamo pavojaus (kaip kad Šv. Roko špitolės atveju) buvo uždarytos beveik visos iki tol veikusios katalikų ir unitų špitolės. Šių institucijų nuosavybė buvo perduota naujai generalinei špitolei prie Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios Lukiškių priemiestyje, pradėjusiai veikti 1799 m. birželio 16 d.¹ Be bonifratrų špitolės, toliau paliktos veikti tik dvi gailestingųjų seserų, arba šaričių, administruojamos ir aptarnaujamos institucijos – špitolė Savičiaus gatvėje ir už Subačiaus vartų stovėjusi Vaikelio Jėzaus špitolė, kurioje būdavo globojami pamestinukai ir našlaičiai².

Šios trys špitolės buvo paliktos veikti, nes kiekvienos iš jų veiklą imperinio režimo funkcionieriai suvokė kaip naudingą, apimančią konkretų medicinos pagalbos ir socialinės globos sistemos segmentą. Neatsitiktinai už reformos įgyvendinimą atsakingos Lietuvos špitolių komisijos posėdyje, įvykusiame 1799 m. antrojoje pusėje, džiaugtasi dėl esmingai pertvarkyto medicinos ir globos institucijų tinklo:

Po to, kai Špitolių komisija įvedė tvarką, Vilniaus mieste teliko keturios špitolės. Špitolė karštinėmis ir kitomis ligomis, išskyrus venerines, sergantiems ligoniams, prižiūrima mergelių gailestingųjų vienuolių. Vaikelio Jėzaus špitolė našlaičiams ir pamestinukams, prižiūrima mergelių gailestingųjų vienuolių. Špitolė vyrams pamišėliams [orig. *szpital waryatow męszczyn*],

¹Plačiau žr. M. Jakulis, *Špitolės Vilniuje: labdara, gydymas ir skurdas XVI–XVIII a.*, Vilnius, 2019, p. 282–293.

²I. Janicka, *Kultura higieniczna Wilna w latach 1795–1915*, Gdańsk, 2009, s. 227–230.

prižiūrima kunigų bonifratrų. Komisijos prižiūrima generalinė špitolė, kurioje [teikiama pagalba] neįgaliesiems, vargšams, venerinėmis ligomis [sergantiems] vyrams ir moterims, taip pat gimdyvėms³.

Lietuvos špitolių komisija priskirti šią veiklos sritį būtent bonifratrams nusprendė neat-sitiktinai. Buvo atsižvelgta į tai, kad psichikos ligoniai (tiesa, nesistemingai) joje gydyti ir iki tol⁴. Taigi komisija, užuot steigusi visiškai naują instituciją, kokios būtent XVIII a. pa-baigoje – XIX a. pradžioje iškilo daugelyje Europos miestų, pasinaudojo seniau sukurtais struktūromis ir vienuolių sukaupia ilgamete psichikos ligonių gydymo patirtimi. Jau 1800 m. birželį, komisijai sisteminant duomenis apie mieste veikiančias institucijas, bonifratrų špitolė buvo įvardyta kaip skirta „sergantiems proto ligomis“ (*Szpital XX. Bonifratrow dla chorych na umyśle*)⁵.

Konkrečios veiklos srities priskyrimas bonifratrų špitolėi buvo labai reikšmingas pokytis ir žymėjo lūžį tuo metu jau daugiau nei pusantro amžiaus be didesnių pertraukų gyvavu-sios institucijos veikloje. Istoriografijoje dar nebandyta nuosekliau tirti, ką šis pokytis reiškė bonifratrų špitolėi ir ar bei kaip Lietuvos špitolių komisijos sprendimas keitė įprastą šios institucijos veiklos pobūdį. Negausiuose tyrinėjimuose apsiribojama tik konstatavimu, kad toks pokytis įvyko XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje ir kad nuo tada bonifratrų špito-lė vykdė būtent tokią funkciją⁶. Apskritai reikia pastebėti, kad psichiatrijos raidai skirtuose tyrimuose esama chronologinio pertrūkio tarp XVIII a. pabaigos ir XIX a. antrosios pusės – XX a. pradžios laikotarpio, kai vyko esminės permainingos, pasireiškusios reikšmingais poky-čiais institucijų struktūroje ir veikloje⁷. Viliamasi, kad šis straipsnis bent iš dalies užpildys šią spragą. Kita vertus, jis papildo ir vis dar negausius medicinos istorijos XIX a. pirmojo-je pusėje, kai vyko intensyvūs teoriniai ir metodologiniai ieškojimai, kurtos naujo modelio medicinos institucijos – visų pirma Vilniaus universiteto klinikos, medikalizuotos senosios

³ Vilniaus špitolių pajamų ir išlaidų apskaita, pranešimai, prašymai (XVIII a. pabaiga – XIX a. pradžia), Lietu- vos mokslių akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), f. 43, b. 20457, l. 42.

⁴ M. Jakulis, „Advenit, et susceptus est ad nostram infirmariam“: Vilniaus bonifratrų špitolės ligoniai XVIII amžiuje, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 34, 2014, p. 57.

⁵ Lietuvos špitolių komisijos posėdžių protokolų knyga (1800), Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 390, ap. 135, b. 4, l. 92.

⁶ S. Rosiak, *Bonifratrzy w Wilnie (1635–1843–1924). Szkic z dziejów opieki społecznej w Wilnie*, Wilno, 1928, s. 74, 88–89; I. Pietrkiewicz, *Miser Res Sacra. Bonifratrzy w dawnej Rzeczypospolitej*, Kraków, 2009, s. 55–56; I. Janicka, min. veik., p. 229–230; M. Jakulis, *Špitolės Vilniuje...*, p. 216.

⁷ J. Mulevičiūtė, Troubled Minds, or Psychiatry in Vilnius in the Second Half of the 19th Century, *Lithuanian Historical Studies*, Vol. 27, 2023, p. 36; A. Žalnora, Psychiatry in Vilnius in 16th–20th Centuries: Review on Social Transformations, *Studia Historica Gedanensia*, t. XI, 2020, p. 250–252.

gydymo institucijos, tyrinėjimus⁸. Bonifratrų špitolės atvejis reikšmingas tuo, jog parodo, kaip psichikos ligoniai būdavo gydomi galias istorines šaknis turinčios pusiau profesionaliai (ar ikiparadigminiai⁹) medicinos tradicijai atstovaujančios vienuolių bendruomenės¹⁰ administruojamoje institucijoje. Kitaip nei kituose psichiatrijos istorijos Lietuvoje tyrimuose, šiame straipsnyje susitelkiama ne tiek į idėjas ir profesionalių medikų svarstymus, kiek į psichikos ligonių gydymo praktiką.

Šiuo tyrimu siekiama atskleisti XIX a. pradžioje Vilniaus bonifratrų špitolėje gydytų psichikos ligonių kategorijos sudėtį, jiems diagnozuotų ligų pobūdį ir jų gydymo bruožus. Pagrindinis kriterijus, leidžiantis priskirti špitolėje gydytą individą psichikos ligonių grupei, – ligonių registracijos knygoje įrašyta diagnozė, įvardijama tiek konkrečiais to meto medicinos diskurse vartotais terminais (manija, melancholija, hipochondrija), tiek bendresnio pobūdžio apibūdinimais (*mente captus, phrenesis, variaticus* ir pan.). Nors šaltinyje įrašyta diagnozė nebūtinai reiškia, kad žmogus iš tiesų sirgo būtent psichikos liga, kaip kad ji būtų suprantama iš šių dienų psichiatrijos perspektyvos, vis dėlto tokiu individu rūpinęsi bonifratrai ir visuomenė suvokė jį kaip sergantį būtent psichikos liga. Tokie žmonės ir atsidurdavo šioje špitolėje, kur vienuoliai taikydavo atitinkamus gydymo metodus, atsižvelgdavo į specifinius simptomus, savitai vertindavo ligos eigą. Taigi šiuo straipsniu nesiekama nustatyti, ar vienuoliai buvo (ne)teisūs, individui diagnozuodami psichikos ligą, kuri galėjo būti atpažįstama tiek iš daugiau ar mažiau konkrečių simptomų, tiek iš apskritai nusilpusių protinių galių.

Pagrindinis tyrimo šaltinis – špitolės ligonių registracijos knygos fragmentas¹¹, apimantis laikotarpį nuo 1800 m., kai špitolė Lietuvos špitolių komisijos dokumentacijoje jau įvardijama kaip psichikos ligonių gydymui skirta institucija, iki 1826 m., kai knygą nustota pildyti. Šis šaltinis suteikia reikšmingų duomenų apie špitolėje gydytus psichikos ligonius, mat už

⁸ Plačiau apie neurologijos ir nervų ligų sampratą ir gydymą XIX a. pirmosios pusės Vilniuje žr. E. Sakalauskaitė-Juodeikienė, „*Pamišimas ir epilepsija paūmėja šviečiant mėnesienai*“. *Nervų ligos Vilniuje XIX a. pirmoje pusėje*, Vilnius, 2022. Nors autorė ne kartą užsimena apie maniją, melancholiją ar hipochondriją, vis dėlto tyrime aptariamas kur kas platesnis neurologinių ligų spektras, o minėtos psichikos ligos atskirai neanalizuojamos, nes nėra monografijos objektas. Kita vertus, tyrime remiamasi daugiausia medicinos daktarų disertacijomis, kuriose atspindi profesionalių medikų, o ne pusiau profesionalių praktikų, kokie ir buvo bonifratrai, požiūris.

⁹ A. Žalnora, min. veik., p. 248.

¹⁰ Plačiau apie psichikos ligonių gydymą bonifratrų špitolėse žr. E. Nowosielska, *Melancholia, szalenstwo i inne „choroby głowy“ w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa, 2021, s. 82–86; H. Komarynska-Polak, *Psychicznie chorzy w krakowskim szpitalu bonifratrów w XVII–XVIII wieku*, *Zeszyty naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie*, t. 18, 2011, Nr. 1, s. 33–46; D. Mazek, *Bonifraterskie zasady opieki nad ubogimi i chorymi psychicznie w XVII–XVIII w.*, *Charitas. Miłosierdzie i opieka społeczna w ideologii, normach postępowania i praktyce społeczności wyznaniowych w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. U. Augustyniak, A. Karpiński, Warszawa, 1999, s. 187–193; D. B. Weiner, *The Brothers of Charity and the Mentally Ill in Pre-Revolutionary France*, *Social History of Medicine*, Vol. 2, 1989, No. 3, p. 321–337.

¹¹ Vilniaus bonifratrų špitolės ligonių registracijos knyga (1785–1826), Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), f. 4, b. A3828, l. 120–261.

knygos pildymą atsakingas brolis turėdavo įrašyti priėmimo į špitalę datą, ligoniui paskirtos lovos numerį, jo vardą ir pavardę, profesiją ir / ar luomą, amžių, kilmės vietą, tėvų vardus, aprašyti jo nuosavybę, nurodyti ligos pavadinimą, konfesinę ar religinę priklausomybę, galiausiai – tolesnį ligonio likimą (kurią dieną buvo išleistas pasveikęs, paliko špitalę savo noru ar buvo išprašytas, buvo perkeltas kitur arba mirė). Nors iš pirmo žvilgsnio duomenys atrodo gausūs, visgi jie yra riboti. Viena vertus, diagnozės, apsiribojančios vienu ar dviem žodžiais, mažai ką teatskleidžia apie ligos pobūdį. Kita vertus, nors šaltinis apima daugiau nei ketvirtį amžiaus (beveik iki pat tol, kol špitalė 1830 m. buvo perimta Viešosios globos valdybos globon¹²), šiam tyrimui buvo galima panaudoti tik dalį duomenų, nes diagnozės nuolatos fiksuotos tik iki 1810 m. pabaigos, o vėlesniu laikotarpiu – vos kelerius metus. Tačiau turimi duomenys apie daugiau nei 300 psichikos ligas besigydyusių individų, kurių tikrai turėjo būti daugiau, leidžia tyrinėti šią bonifratrų špitalės veiklos sritį.

Skaičius, kilmė, amžius

Negausioje istoriografijoje pasitaiko teiginių, jog Vilniaus bonifratrų špitalė buvo „pirmoji psichiatrijos ligoninė“ Lietuvoje¹³. Vis dėlto užtenka atidžiau pažvelgti į skaičius, kad įsitikintume, jog vadinti bonifratrų špitalę „psichiatrijos ligonine“, tai yra institucija, kurioje gydomi pirmiausia psichikos ligomis sergantys žmonės, yra netikslu. Kaip rodo turimi duomenys, daugiau ar mažiau psichikos ligonių špitalėje būdavo gydoma beveik visą XVIII a. (tikėtina, ir anksčiau), tačiau nesisteningai. Matyt, neatsitiktinai Civilinės karinės komisijos 1790 m. paskirti vizitatoriai, apibendrindami špitalės veiklą, net neužsiminė, jog šios institucijos specifinė funkcija yra psichikos ligonių gydymas, nors pareigūnai labai aiškiai apibrėžė rokitų špitalės, kaip institucijos, kurioje gydomi lytiškai plintančiomis ligomis sirgę žmonės, veiklos pobūdį¹⁴. Ilgametė bonifratrų patirtis šioje srityje, vienuolijos steigėjo gyvenimo istorija ir ordinui tradiciškai priskiriama misija¹⁵ neabejotinai turėjo reikšmės Lietuvos špitalių komisijos pasirinkimui. Įtakos galėjo turėti ir tai, kad komisijai priklausė tuometinis bonifratrų Lietuvos provincijos provincijolas Paskalis Voidagas¹⁶, taip galbūt užtikrinęs, kad jo vadovaujamos bendruomenės neištiks rokitų, kurių špitalė ir vienuolynas buvo uždaryti, likimas.

Perėjimą prie sisteming(esni)o psichikos ligonių gydymo liudija špitalės veiklos apimtys ir pobūdis XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje. Šiuo laikotarpiu, kaip ir kai kuriose kitose

¹² S. Rosiak, min. veik., p. 84–85; I. Pietrzkievicz, min. veik., p. 100.

¹³ Pavyzdžiui, V. Mačiulis, Pratarinė, *Respublikinė Vilniaus psichiatrijos ligoninė, 1903–2003*, sud. V. Mačiulis, Vilnius, 2003, p. 5; I. Janicka, min. veik., p. 229–230; V. Dukorskii, O. Dukorskaia, Pervyi psikhiatr Veličkogo Kniazhestva Litovskogo, *Psikhiatriia, psikhoterapiia i klinicheskaia psikhologiiia*, t. 7, 2016, No. 4, s. 579–586.

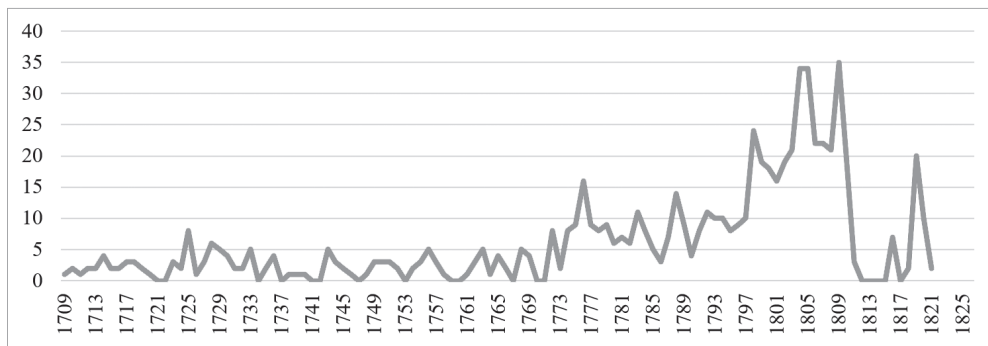
¹⁴ Vilniaus špitalių generalinės vizitacijos aktas (1790), LMAVB RS, f. 43, b. 3641, l. 2–3v.

¹⁵ R. D. Rumbaut, Saints and Psychiatry, *Journal of Religion and Health*, Vol. 15, 1976, No. 1, p. 58–60.

¹⁶ Lietuvos špitalių komisijos posėdžių protokolų knyga (1800), LVIA, f. 390, ap. 135, b. 4, l. 157v–158.

šios vienuolijos špitolėse Lenkijos ir Lietuvos provincijos teritorijoje¹⁷, Vilniaus špitolėje gydomų psichikos ligonių skaičius reikšmingai padidėjo (žr. 1 grafiką). Nepaisant to, jie ir toliau sudarydavo tik dalį visų špitolėje gydomų ligonių. Nors Lietuvos špitolių komisija siekė, jog ši institucija atliktų jai priskirtą konkrečią funkciją, jau 1800 m. buvo pripažįstama, kad „ši špitolė skirta išskirtinai pamišėliams, [tačiau] dažnai joje gydomi ir kiti ligoniai“¹⁸.

1 grafikas. **Psichikos ligonių skaičiaus bonifratrų špitolėje dinamika 1709–1826 m.**

Šaltiniai: VUB RS, f. 5, b. F32428; f. 4, b. A3827; f. 4, b. A3828. N=700.

1709–1799 m. psichikos ligoniai vidutiniškai sudarydavo kiek daugiau nei 4 proc. visų špitolėje gydytų asmenų¹⁹. 1800–1810 m., kai diagnozės dar būdavo registruojamos palyginus nuosekliai, jų dalis būdavo gerokai didesnė, o paskirais metais siekdavo net daugiau nei 20 proc. (žr. 1 lentelę). Pokyčio mastą patvirtina ir skaičiai: 1709–1799 m. špitolėje buvo gydomi 394 psichikos ligoniai, o vien per pirmąjį XIX a. ketvirtį (būtina turėti omenyje tai, kad duomenys yra nepilni ir tokių ligonių tikrai turėjo būti gerokai daugiau) – 306. Visa tai labai gerai parodo, kad Lietuvos špitolių komisijos sprendimas iš tiesų turėjo reikšmės šios institucijos vykdomos veiklos pobūdžiui.

¹⁷ H. Komarynska-Polak, min. veik., p. 41–43; E. Nowosielska, min. veik., p. 86; I. Pietrkiewicz, min. veik., p. 97–100.

¹⁸ Lietuvos špitolių komisijos posėdžių protokolų knyga (1800), LVIA, f. 390, ap. 135, b. 4, l. 92.

¹⁹ M. Jakulis, „Advenit, et susceptus est ad nostram infirmariam“, p. 56.

1 lentelė. Į bonifratrų špitolę 1800–1826 m. priimtų ligonių, nurodytų diagnozių ir psichikos ligonių skaičius

Metai	Priimta ligonių	Nurodyta diagnozė	Psichikos ligonių (proc.)	Metai	Priimta ligonių	Nurodyta diagnozė	Psichikos ligonių (proc.)
1800	191	191	18 (9,42)	1814	93		
1801	197	196	16 (8,12)	1815	87	1	
1802	199	198	19 (9,54)	1816	108	23	7 (6,48)
1803	194	193	21 (10,82)	1817	97		
1804	236	234	34 (14,40)	1818	117	2	2 (1,70)
1805	205	202	34 (16,58)	1819	92	90	20 (21,73)
1806	180	178	22 (12,22)	1820	78	49	10 (12,82)
1807	256	248	22 (8,59)	1821	79	11	2 (2,53)
1808	170	169	21 (12,35)	1822	44		
1809	144	141	35 (24,30)	1823	87		
1810	144	94	20 (13,88)	1824	59		
1811	138	9	3 (2,17)	1825	21		
1812	203	1		1826	12		
1813	139	1		N	3571	1925	306 (8,57)

Šaltinis: VUB RS, f. 4, b. A3828, l. 120–261.

Prie psichikos ligonių skaičiaus bonifratrų špitolėje didėjimo bent iš dalies turėjo prisidėti ir pasikeitęs valdžios institucijų santykis su tokiais žmonėmis. Kitaip nei XVIII a., kai psichikos ligoniai į špitolę patekdavo savo pačių, artimųjų, draugų ar kaimynų iniciatyva, XIX a. pradžioje jie jau būdavo sistemingai siunčiami į instituciją Lietuvos špitolių komisijos, vietinės policijos ir juos gydžiusių medikų sprendimu. Antai bajoras (*szlachcic*) Mikalojus Samsonovičius, sirgęs „proto liga“ (*na umysle chory*), Lietuvos špitolių komisijos sprendimu 1803 m. rugpjūčio 4 d. buvo nusiųstas gydytis į bonifratrų špitolę²⁰. Į instituciją jis, įvardytas kaip *variat*, buvo priimtas po trijų savičių, o išleistas „pasveikęs“ (*exivit sanus*) rugsėjo 20 d.²¹ Savo ruožtu „proto netekęs“ (*mente captus*) Pranciškus Badovskis, apie kurio kilmę, amžių ar užsiėmimą nieko nežinoma, 1805 m. liepos 4 d. į špitolę buvo „atiduotas policijos“

²⁰ Lietuvos špitolių komisijos posėdžių protokolų knyga (1803), LVIA, f. 390, ap. 135, b. 7, l. 58v–59.

²¹ Vilniaus bonifratrų špitolės ligonių registracijos knyga (1785–1826), VUB RS, f. 4, b. A3828, l. 149v.

(z *policyi odany* [!])²². Bent du manija sirgę ligoniai, kuriuos Vilniaus universiteto klinikose gydė Josaphatas Bukowieckis, taip pat galiausiai buvo jo nusiųsti baigti gydytis bonifratų špitolėje²³. Kad brolių teikiamos paslaugos buvo paklausios, rodo ir Lietuvos špitolių komisijai adresuoti prašymai į špitolę priimti ligonius iš kitų miestų, kurie būdavo atmetami dėl pernelyg didelio ligonių skaičiaus²⁴.

Nuo psichikos ligų bonifratų špitolėje gydyti vyrai priklausė bent kelioms skirtingoms socialinėms kategorijoms ir užsidirbdavo pragyvenimui versdamiesi įvairiais užsiėmimais²⁵. Tarp jų pasitaikė tiek kilmingųjų, dvasininkų ar valstiečių, tiek amatininkų, samdinių, kareivių ar imperinės administracijos tarnautojų (žr. 2 ir 3 lenteles). Dauguma ligonių, kaip ir XVIII a., buvo katalikai (244), tačiau gydyti ir stačiatikiai, visų pirma imperinės administracijos struktūrų tarnautojai ir mieste dislokuoti kareiviai (29), unitai (12), evangelikai reformatai (6), liuteronai (6) bei žydai (3).

2 lentelė. **Psichikos ligonių socialinis statusas**

Socialinės grupės	Psichikos ligonių (proc.)	Kitų ligonių (proc.)
Kilmingieji	32 (10,46)	77 (4,00)
Valstiečiai	30 (9,8)	81 (4,21)
Dvasininkai ir vienuoliai	19 (6,21)	61 (3,17)
Miestiečiai	9 (2,94)	29 (1,52)
Vargšai	7 (2,29)	20 (1,04)
N	97	268

Šaltinis: VUB RS, f. 4, b. A3828, l. 120–261.

²² Ten pat, l. 167.

²³ J. Bukowiecki, *Dissertatio inauguralis medico practica de mania, mensibus vernalibus, MDCCCXV anni crebro Vilnae obveniente*, Vilnae, 1815, p. 7–10, 11–13.

²⁴ Pavyzdžiui, žr. Lietuvos špitolių komisijos posėdžių protokolų knyga (1804), LVIA, f. 390, ap. 135, b. 4, l. 58–58v.

²⁵ Pastaba: ligonių registracijos knygoje nurodomas arba socialinis (luominis) statusas, arba profesijos ar užsiėmimai.

3 lentelė. **Psichikos ligonių užsiėmimai**

Užsiėmimai	Psichikos ligonių (proc.)	Kitų ligonių (proc.)
Amatininkai	50 (16,34)	482 (25,04)
Tarnai	35 (11,44)	418 (21,71)
Samdiniai	34 (11,11)	374 (19,43)
Tarnautojai	26 (8,5)	106 (5,51)
Kareiviai	15 (4,9)	102 (5,3)
Medikai	9 (2,94)	10 (0,52)
Kiti	9 (2,94)	104 (5,4)
Nenurodyta	31 (10,13)	61 (3,17)
N	209	1657

Šaltinis: VUB RS, f. 4, b. A3828, l. 120–261.

Nors tiek socialiniu, tiek profesiniu aspektu psichikos ligomis sirgę ligoniai priklausė kelioms skirtingoms kategorijoms, juos siejo dvi daugumai jų bendros savybės – (a) didesnis ar mažesnis skurdas ir (b) tai, jog daugelis jų buvo ne vietinės kilmės. Sunkią jų materialinę padėtį liudija ne tik įrašai ligonių registracijos knygoje apie prastos būklės drabužius, pastabos apie tai, kad jie neturi pinigų, bet ir faktas, jog pagalbos būdavo ieškoma špitolėje. Kai kurie ligoniai būtent dėl ligos buvo praradę galimybę dirbti. Pavyzdžiui, izdo sekretorius Dmitrijus Ščolkunovas iš Kursko gubernijos, pirmą kartą špitolėje nuo manijos gydėsis 1816 m. gegužės 8 d. – 1817 m. sausio 1 d., po dar dvejų metų vėl atsidūręs institucijoje (šįkart gydytis nuo hipochondrijos), buvo įvardytas jau kaip „buvęs izdo sekretorius“²⁶.

Ligonio kilmės vieta – atrodo, bent jau kartais painiota su gyvenamąja vieta, – ligonių registracijos knygoje buvo įvardyta 236 kartus, tačiau nevienodai tiksliai. Vienais atvejais įrašytas tik stambesnis teritorinis-administracinis vienetas (parapija, pavietas, gubernija, valstybė), kitais – kaimas, miestelis ar miestas. Kaip kilę iš Vilniaus ir jo priemiesčių buvo įvardyti 49 ligoniai (20,76 proc.). Savo ruožtu kiti į miestą buvo atkeliavę tiek iš palyginti arti Vilniaus buvusių vietovių (Vilkmergės, Breslaujos ar Ašmenos pavietų), tiek iš imperijos gubernijų, Varšuvos Kunigaikštystės ar Prūsijos. Tokia ligonių kilmės geografinė bendrumas leidžia suvokti ir priežastis, dėl kurių jie atsidūrė špitolėje. Kaip pastebėjo Dora B. Weiner, tyrinėjusi bonifratrų špitolių veiklą Prancūzijoje, ankstyvaisiais naujaisiais laikais psichikos ligoniais

²⁶ Vilniaus bonifratrų špitolės ligonių registracijos knyga (1785–1826), VUB RS, f. 4, b. A3828, l. 229v, 239v.

iš užuojautos ar gėdos pirmiausia rūpindavosi šeima ir artimieji. Tais atvejais, kai žmogus negalėdavo kliautis savo artimiausios aplinkos pagalba arba šeima nebegalėdavo susitvarkyti su sunkiai suvaldomu ligoniu, rūpybą užtikrindavo visų pirma bažnytinės institucijos, kuriose psichikos ligoniai galėdavo gauti pagalbą arba pigiau, arba nemokamai²⁷. Kita vertus, bent jau kai kurie ne iš Vilniaus kilę ligoniai špitolėje atsidurdavo ne tik tais atvejais, kai susirgdavo psichikos ligomis gyvendami Vilniuje, bet ir kai jau sergantys būdavo artimųjų ar kitų suinteresuotų asmenų atvežami į Vilnių gydytis. Geras pavyzdys – atleistas Rusijos kariuomenės leitenantas (*podporucznik*) Wageris, 1819 m. liepą gydytis hipochondrijos „atvežtas iš Peterburgo“²⁸. Neabejotina, kad tokių atvejų turėjo būti ir daugiau, tačiau patekimo į špitolę aplinkybės ne visada detalios aprašomos ligonių registracijos knygoje.

Vienalaikiai šaltiniai atskleidžia, kad tokiomis ligomis sirgdavę žmonės, jeigu tik turėdavo galimybių, galėjo būti gydomi ne tik institucijose, bet ir privačiai savo namuose²⁹. Vis dėlto ir tarp špitolėje gydytų ligonių pasitaikydavo labiau pasiturinčių, kurie čia – dažniausiai ilgą laiką – būdavo prižiūrimi išskirtinėmis sąlygomis. Itin iliustratyvus pavyzdys – Vilniaus katedros kanauninkas Juozapas Valavičius, špitolėje gydėsis melancholiją nuo 1811 m. sausio 1 d. iki pat mirties tų pačių metų gruodžio 21 d. Kaip pažymima ligonių registracijos knygoje, kanauninkas buvo apgyvendintas ne infirmerijoje (patalpa, kurioje gydyti ligoniai) kartu su kitais ligoniais, bet atskirame kambaryje (*extra statio*)³⁰. Tikėtina, kad kiek geresnės sąlygos buvo sudarytos ir beveik dvylika metų špitolėje praleidusiam bajorui Mikalojui Semerackiui³¹, kurio išlaikymui buvo skirtos palūkanos nuo 9 tūkst. auksinų sumos iš jam priklausiusio Gernikų dvaro Slanimo paviete³². Kad už bent jau kai kurių ligonių gydymą būdavo sumokama, patvirtina ir fragmentiškai išlikusi špitolės pajamų ir išlaidų registravimo knyga. Pavyzdžiui, 1820 m. liepą ir rugpjūtį už psichikos ligonio (*za waryata*) gydymą špitolei turėjo būti mokama po 20 rb. kiekvieną mėnesį³³.

Turimi duomenys apie psichikos ligomis sirgusių ligonių amžių, kuriuos reikia vertinti ypač kritiškai dėl jų abejotino tikslumo, rodo, jog dauguma ligonių priklausė aktyviausiems visuomenės segmentams – jaunų ir vidutinio amžiaus vyrų grupei (žr. 4 lentelę). Psichikos ir kitomis ligomis sirgusių ligonių pasiskirstymas pagal amžiaus grupes, žiūrint į procentinę išraišką, pernelyg ryškiai nesiskiria ir daugiau ar mažiau atitinka tas pačias tendencijas. Atsižvelgiant į tai, galima teigti, jog nebuvo amžiaus grupės, kuriai priklausantys vyrai būtų labiau linkę sirgti psichikos ligomis.

²⁷ D. B. Weiner, min. veik., p. 321–322.

²⁸ Vilniaus bonifratrų špitolės ligonių registracijos knyga (1785–1826), VUB RS, f. 4, b. A3828, l. 242.

²⁹ Pavyzdžiui, žr. gydytojo Bukowieckio 1815 m. fiksuotas ligos istorijas, ten pat, f. 26, b. 3982, l. 1–2v.

³⁰ Vilniaus bonifratrų špitolės ligonių registracijos knyga (1785–1826), ten pat, f. 4, b. A3828, l. 200av.

³¹ Ten pat, l. 50av.

³² Lietuvos špitolių komisijos posėdžių protokolų knyga (1801), LVIA, f. 390, ap. 135, b. 5, l. 2–2v, 10v, 29.

³³ Vilniaus bonifratrų špitolės pajamų ir išlaidų registravimo knyga (1793–1828), VUB RS, f. 5, b. F32449, l. 8.

4 lentelė. **Psichikos ligonių amžius**

Amžiaus grupė	6–15	16–25	26–35	36–45	46–55	56–65	66–75	75+	N
Ligonių	4	48	73	58	49	19	4	2	257

Šaltinis: VUB RS, f. 4, b. A3828, l. 120–261.

Taigi tipiškas psichikos ligas bonifratrų špitolėje gydęsis ligonis buvo jaunas arba vidutinio amžiaus vyras, kilęs ne iš Vilniaus. Šią špitolėje gydytų ligonių kategoriją sudarė labai įvairios socialinės kilmės ir skirtingais būdais pragyvenimui užsidirbdavę žmonės, kurių daugumą siejo didesnis ar mažesnis skurdas. Ligų specifika nulėmė tai, jog nė vienos socialinės ar profesinės grupės atstovai šioje ligonių kategorijoje nedominavo. Psichikos ligonių kaip grupės specifika atspindi ir nuo kitų ligų gydytų ligonių (žr. 2 ir 3 lenteles) pasiskirstymas pagal socialinį statusą ir užsiėmimus: tarp jų dominavo nuo miesto gyvenimo neatsiejami amatininkai, tarnai ir samdiniai, sudarę du trečdalius visų špitolėje gydytų ligonių, o tarp psichikos ligonių jie sudarė kiek daugiau nei trečdalį.

Ligos

Ligonių registracijos knygos įrašuose užfiksuotas kiekvieno čia besigydyjusio individo „ligos istorijas“ sudaro vos keli elementai – priėmimo į špitolę data, diagnozė ir duomenys apie gydymosi baigtį: ligonis išleistas pasveikęs (*exivit sanus*), išėjo savo noru (*exivit*) arba buvo paleistas vienuolių iniciatyva (*dimissus*), nenurodant, ar pasveiko, galiausiai – mirė (*mortuus*). Todėl iš esmės neįmanoma tiksliau pasakyti, kokių principų laikydavosi broliai, diagnozuodami psichikos ligas. Vis dėlto bent jau šį tą atskleidžia vienuolių vartotos sąvokos.

Kaip parodė ankstesni tyrimai, XVIII a. bonifratrų špitolėje gydytos psichikos ligos būdavo įvardijamos keliais to meto medicinos diskurse įprastai vartojamais ir atpažįstamais terminais. Viena vertus, tai buvo konkrečios diagnozės, kaip kad manija (*mania*), melancholija (*melancholia*) ar hipochondrija (*hipochondria*). Kita vertus, vartoti ir ne tokie konkretūs, tik bendrais bruožais ligos pobūdį nusakantys terminai – „netekęs proto“ (*mente captus*) ar „pamišėlis“ (*variaticus, wariat, narrisch, pomieszanie* ir pan.)³⁴.

Panašios tendencijos pastebimos ir XIX a. pradžioje. Iš įprastai įvardijamų konkrečių diagnozių populiariausios išliko manija (165), melancholija (29) ir hipochondrija (11), kurios kartu su iš esmės tik moterims diagnozuojama isterija (neatsitiktinai ji nė karto nepaminima

³⁴ M. Jakulis, „Advenit, et susceptus est ad nostram infirmariam“, p. 57.

šaltinyje) XVIII–XIX a. buvo suvokiamos kaip savotiškos „poros“³⁵. Taigi ligonių registracijos knygą pildę broliai dažniausiai neapsiribodavo tik aptakiomis, kasdieniam diskursui būdingomis diagnozėmis ir daugumą tokio pobūdžio sutrikimų suvokė kaip konkrečias ligas, pasireiškiančias atpažįstamais simptomais. Juo labiau kad manija ir melancholija buvo dvi kardinaliai skirtingai – viena neramiu ar net agresyviu elgesiu, kita kliesdais, baime, giliu liūdesiu ar užsisklendimu – pasireiškiančios ligos³⁶. Reikšminga detalė, bent iš dalies leidžianti suvokti, kokių simptomus ir elgesį broliai galėjo sieti su konkrečia liga, yra tai, jog didelė dalis ligonių, esą sirgusių manija, matyt, dėl agresyvaus elgesio būdavo izoliuojami nuo kitų ligonių atskiroje patalpoje (*in camera*).

Vis dėlto, kaip pastebėjo Janka Kovács, tyrinėjusi psichiatrijos raidą Habsburgų imperijoje XVIII a. pabaigoje – XIX a. pirmojoje pusėje, net akademiniam diskurse vartojamais iš pažiūros standartizuotais psichikos ligų pavadinimais būdavo įvardijami sutrikimai, pasireiškiantys labai skirtingais simptomais³⁷. Beveik nekyla abejonių, jog po konkrečiomis diagnozėmis neretai slypėdavo nevienodais simptomais pasireiškiantys sutrikimai. Tai liudija ir knygą pildžiusio brolio abejonė, išreikšta nurodant 1808 m. gegužės 3 d. į špitolę priimto Jono Jancevičiaus diagnozę – *mente captus vel mania*³⁸. Įtakos turėjo ir tai, kad, kaip patvirtina fragmentiški špitolės pajamų ir išlaidų knygos duomenys, gydytojai profesionalai šioje institucijoje darbuodavosi tik epizodiškai ir, panašu, tik pavieniais atvejais į ligonių registracijos knygą būdavo įrašomos jų nustatytos diagnozės³⁹. Ligonių registracijos knygoje minimas toks siauras konkrečių diagnozių spektras gali būti suprantamas kaip neišmanymo ar nekompetencijos

³⁵ Plačiau žr. A. Scull, *Hysteria: A Biography*, Oxford, 2009, p. 35–39.

³⁶ Tokius simptomus esminiais laikė Vilniuje profesoriavęs Stefano Lorenzo Bisio, savo 1772 m. traktate aptaręs manijos ir melancholijos ryšį su kaltūnu (žr. M. Ramonaitė, *The Career of the Doctor of Medicine and Philosophy Stefano Lorenzo Bisio in the Grand Duchy of Lithuania*, *Lithuanian Historical Studies*, Vol. 21, 2017, p. 41; E. Sakalauskaitė-Juodeikienė, P. Eling, S. Finger, Stephanus Bisius (1724–1790) on Mania and Melancholy, and the Disorder Called Plica Polonica, *Journal of the History of the Neurosciences*, Vol. 30, issue 1, 2021, p. 78–85). Labai panašūs simptomai minimi ir vieno iš nedaugelio medicininį išsilavinimą turėjusių bonifratrų Ludwiko Perzynos knygoje *Valstiečių gydytojas* (1793), kurios įtaka Vilniuje veikusiems broliams vis dėlto lieka nežinoma (žr. L. Perzyna, *Lekarz dla włościan, czyli rada dla polspolstwa, w chorobach i dolegliwościach naszymu krajowi albo włościanych, albo po większej części przyswoionych, każdemu naszego kraju mieszkańcowi do wiadomości potrzebna*, Kalisz, 1793, s. 193–196).

³⁷ J. Kovács, *The Darkest Field of Medicine? The Integration of Psychological Knowledge into Medical Education in the Habsburg Monarchy (1780s–1840s)*, *European Review of History / Revue européenne d'histoire*, Vol. 31, issue 1, 2024, p. 28.

³⁸ Vilniaus bonifratrų špitolės ligonių registracijos knyga (1785–1826), VUB RS, f. 4, b. A3828, l. 189.

³⁹ J. Bukowiecki, min. veik., p. 10, 13. 1815 m. J. Bukowieckis, iš pradžių daugiau nei savaitę Vilniaus universiteto klinikoje gydęs du manija sergančius ligonius, galiausiai išsiuntė juos užbaigti gydymosi proceso į bonifratrų špitolę. Nors tais metais diagnozės nebuvo fiksuojamos, beveik nekyla abejonių, kad abu ligoniai būtų buvę užregistruoti kaip sergantys manija.

požymis⁴⁰. Vis dėlto verta atkreipti dėmesį į tai, jog ir Vilniaus klinikose dirbę medikai profesionalai diagnozuodavo iš esmės tas pačias keturias ligas⁴¹.

Iš bendresnio pobūdžio apibūdinimų ir toliau dažniausiai vartoti *mente captus* (54), taip pat *variaticus* ir jo vediniai (10). Vis dėlto būta ir naujovių: tik kartą 1799 m. pavartotas terminas *phrenesis*, kuriuo įvardijamas pamišimas ar beprotybė, XIX a. pradžioje įrašytas jau prie 36 ligonių pavardžių. Vienintelį kartą knygoje fiksuota diagnozė *marasmus*, kuria, matyt, taip pat įvardyta silpnaprotystė⁴². Reikia pastebėti, kad iš esmės visi šie terminai vartoti visą aptariamą laikotarpį. Turint omenyje šaltinio fragmentiškumą, sąlygiška išimtimi galima laikyti tik diagnozę *variat*, kuri būdavo dažniausiai įrašoma 1803 m. balandžio–rugsėjo mėnesiais. Galima numanyti, kad šio termino vartojimas buvo tuo metu knygą pildžiusio vienuolio pasirinkimas.

Tai, jog, be konkretesnių ligų pavadinimų, beveik trečdalis visų psichikos ligonių diagnozės buvo įvardytos bendresnio pobūdžio terminais, gali būti aiškinama dvejopai. Viena vertus, tai galima suprasti kaip požymį, kad tuo metu ligonius registravęs brolis neturėjo pakankamos kompetencijos, atsižvelgdamas į simptomus, tiksliau įvertinti, kokia liga serga žmogus. Vis dėlto tam prieštarautų šaltinio duomenys, rodantys, jog to paties brolio vos per kelias dienas įrašytos ligos galėjo būti įvardijamos tiek konkrečiu, tiek bendresnio pobūdžio terminu. Pavyzdžiui, 1804 m. balandžio 11 d. į špitalę paguldytam ligoniui buvo diagnozuota manija, o kitas, priimtas po trijų dienų, buvo įvardytas jau kaip *mente captus*⁴³. Taigi šiuos atvejus galima suprasti ir kaip tokius, kai ligos simptomai neatitikdavo nė vienai iš dažniausiai diagnozuojamų ligų būdingų simptomų.

Kaip matyti iš terminų vartosenos paskirais metais (žr. 5 lentelę, atspindinčią laikotarpį, kai diagnozės būdavo fiksuojamos stabiliausiai), skirtingais špitalės veiklos laikotarpiais psichikos ligos būdavo dažniau įvardijamos arba konkrečiais, arba bendresnio pobūdžio terminais. Tai gerai parodo, kokie subjektyvūs galėjo būti ligonių registracijos knygą pildžiusių brolių, kurių kaitą atspindi vis kita rašysena, pasirinkimai. Vis dėlto tai, jog nebūdavo apsiribojama tik konkrečiomis arba tik bendresnio pobūdžio diagnozėmis, liudija bonifratrų pastangas atskirti skirtingais simptomais pasireiškiančias psichikos ligas. Kartu verta atkreipti dėmesį į tai, kad psichikos ligoms įvardyti būdavo vartojami iš esmės tie patys terminai tiek Vilniaus, tiek, pavyzdžiui, Krokuvos⁴⁴ špitalėse, kas galbūt rodo, kad dar iki padalijimų, kol broliai iš esmės privaloma tvarka reziduodavo skirtinguose Lenkijos ir Lietuvos provincijos

⁴⁰ J. Mulevičiūtė, min. veik., p. 37.

⁴¹ Pavyzdžiui, plg. J. Bukowiecki, min. veik.; to paties gydytojo 1815 m. fiksuotas ligos istorijas (VUB RS, f. 26, b. 3982, l. 1–2v), Vilniaus medicinos draugijos protokolus (1806–1835) (ten pat, b. 355, l. 64), Vilniaus universiteto klinikose gydytų ligonių registracijos knygą (1832–1833) (ten pat, b. 3539, l. 8v–10, 16v–17).

⁴² Vilniaus bonifratrų špitalės ligonių registracijos knyga (1785–1826), ten pat, f. 4, b. A3828, l. 171.

⁴³ Ten pat, l. 156.

⁴⁴ H. Komarynska-Polak, min. veik., p. 40–43.

konventuose, buvo susiklosčiusi „bonifratriška“ tokio pobūdžio ligų diagnozavimo ir gydymo praktika.

5 lentelė. **Psichikos ligonių diagnozės (1800–1810)**

Metai	Manija (<i>mania</i>)	Melancholija (<i>melancholia</i>)	Hipochondrija (<i>hipochondria</i>)	Tikslių diagnozių proc.	Bendro pobūdžio diagnozės (proc.)
1800	14	0	0	77,78	4 (22,22)
1801	12	1	1	87,5	2 (12,5)
1802	12	2	1	78,95	4 (21,05)
1803	7	0	1	38,1	13 (61,9)
1804	13	4	0	50	17 (50)
1805	12	4	0	47,06	18 (52,94)
1806	3	4	0	31,82	15 (68,18)
1807	2	8	3	59,1	9 (40,9)
1808	4	3	1	38,1	13 (61,9)
1809	29	1	1	88,57	4 (11,43)
1810	17	1	1	95	1 (5)
N	125	28	11	62,12	100 (37,88)

Šaltinis: VUB RS, f. 4, b. A3828, l. 120–200a.

Ligonių registracijos knygoje diagnozės įrašytos vos vienu ar dviem žodžiais, vis dėlto pavieniai geriau dokumentuoti atvejai bent iš dalies atskleidžia, kokio pobūdžio liga galėjo būti įvardijama konkrečiu terminu ir kokią poveikį ji turėdavo ligoniui. Dar 1792 m. gegužės 31 d. į špitalę priimtas ir po dvylikos metų čia miręs jau minėtas bajoras Mikalojus Semerackis, sirgęs melancholija, anot jo išlaikymo klausimus sprendusios Lietuvos špitolių komisijos, dėl ligos buvo visiškai neįgalus pats spręsti dėl savo nuosavybės⁴⁵. Savo ruožtu 1811 m. sausį institucijoje atsidūręs Vilniaus katedros kanauninkas Juozapas Valavičius, kuriam taip pat buvo diagnozuota melancholija, 1810 m. rudenį dėl „silpnos sveikatos ir senatvės“ (*ob adversam valetudinem et propectam aetatem*) buvo priverstas paskirti savo koadjutoriumi Žemaičių katedros kanauninką Joną Mirskį⁴⁶. Kaip jau po kanauninko mirties prašyme

⁴⁵ Vilniaus bonifratrų špitalės ligonių registracijos knyga (1785–1826), VUB RS, f. 4, b. A3828, l. 50av.

⁴⁶ Vilniaus vyskupo Jeronimo Stroinovskio raštas, kuriuo patvirtina Žemaičių katedros kanauninką Joną Mirskį Vilniaus katedros kanauninko Juozapo Valavičiaus koadjutoriumi (1810 m. spalio 19 d.), LMAVB RS, f. 43, b. 1688, l. 1.

Vilniaus katedros kapitulai rašė jo pusbrolis Stanislovas, sirgdamas velionis negalėjo rūpintis savo reikalais, todėl kliojęsis giminaičio globa⁴⁷.

Ligų pobūdį atspindi ir bent 17 ligonių, kurie, išleisti iš špitolės kaip „pasveikę“, po ilgesnio ar trumpesnio laiko vėl sugrįždavo gydytis vieną ar net kelis kartus. Pavyzdžiui, manija sirgęs vaznys Stanislovas Parimanovskis, pirmąkart į špitolę patekęs 1804 m. vasario pradžioje, buvo priverstas vėl gydytis tų pačių metų liepą, o vėliau – dar du kartus 1807 m. rugpjūtį ir 1809 m. kovą⁴⁸. Daug apie ligos sunkumą pasako tai, jog, kitaip nei tris kartus iki tol, kai ligonis buvo išleistas kaip „pasveikęs“ (*sanus*), paskutinįkart po vos kiek daugiau nei dvi savaites užtrukusio gydymo, kaip pažymima šaltinyje, ligonis tiesiog paliko špitolę (*exivit*).

Tai, kad kai kurie psichikos ligoniai buvo laikomi nepagydomais, liudija atvejai, kai jie būdavo perkeliami į kitas institucijas. Pavyzdžiui, „pamišėlis“ (*phrenesis*) Jaska po daugiau nei keturis mėnesius trukusio gydymo 1800 m. liepos 14 d. buvo perkeltas į generalinę špitolę (*translatus ad S. Jacobum*), kurioje veikė nepagydomų ligonių ir vargšų (*niewyleczonych i ubogich*) skyrius⁴⁹. Dar bent du manija sirgę ligoniai – valstietis Kazimieras Kopačevskis ir tarnas Antanas Zdankevičius – 1819 m., matyt, supratęs, jog jų išgydyti neįmanoma, buvo perkelti į konventui priklausiusį dvarelį⁵⁰, kur jais greičiausiai turėjo pasirūpinti jau vietiniai valstiečiai. Viena vertus, tokie atvejai rodo, kad broliai suvokė savo taikomų gydymo metodų ribotumą. Kita vertus, jie atskleidžia ir pasirinkimų, ką buvo galima daryti su nepagydomais ligoniais, įvairovę.

Gydymas

Kiekvienas būsimas bonifratras per metus trukdavusį noviciatą, kurį aptariamam laikotarpiui praeidavo Vilniuje, būdavo ruošiamas ne tik vienuoliniam gyvenimui, bet ir darbui su ligoniais infirmerijoje. Tik iš pavienių užuominų galima susidaryti įspūdį, kad būsimieji vienuoliai būdavo mokomi atlikti esmines gydymo procedūras – nuleisti kraują, tvarstyti žaizdas⁵¹. Vis dėlto lieka nežinoma, kaip broliai būdavo paruošiami rūpintis psichikos ligoniais. Galima tik numanyti, jog šios per praktiką ir patirtį įgytos žinios būdavo perduodamos tiek ruošiant būsimus vienuolius, tiek bonifratrams privaloma tvarka keliantis į vis kitus Lenkijos ir Lietuvos, o po 1795 m. – tik Lietuvos provincijos vienuolynus.

⁴⁷ Stanislovo Valavičiaus prašymas Vilniaus katedros kapitulai (1812 m. vasario 21 d.), Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius, f. 190, b. 292, l. 1.

⁴⁸ Vilniaus bonifratrų špitolės ligonių registracijos knyga (1785–1826), VUB RS, f. 4, b. A3828, l. 154, 158, 183, 192a.

⁴⁹ E. Einholm, *Organizacya dla szpitala generalnego wilenskiego*, Wilno, 1800, s. 2.

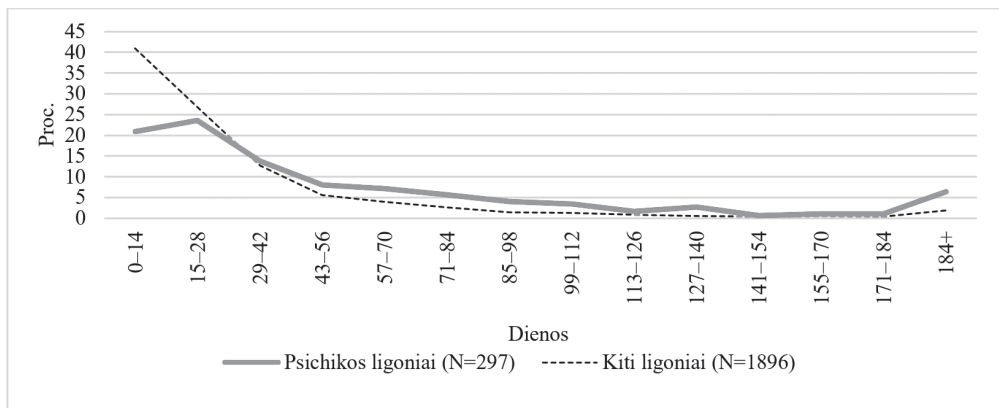
⁵⁰ Vilniaus bonifratrų špitolės ligonių registracijos knyga (1785–1826), VUB RS, f. 4, b. A3828, l. 243.

⁵¹ M. M. Łobozek, *Ordynacja zakonna bonifratrów z 1724 roku*, *Folia Historica Cracoviensia*, Vol. 10, 2004, s. 248.

XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios medikų tekstuose buvo siūlomi patys įvairiausi psichikos ligų gydymo metodai (kraujo nuleidimas, laikymas šaltame vandenyje ir kt.), vaistiniai preparatai (vimdomieji, laisvinamieji ir kt.), tačiau nei ligonių registracijos knygų, nei špitolės pajamų ir išlaidų knygų⁵² duomenų nepakanka, kad būtų galima patikrinti, kiek visomis šiomis žiniomis galėjo naudotis bonifratrai. Nepaisant to, ligonių registracijos knyga suteikia galimybę nuosekliau analizuoti bent jau kai kuriuos psichikos ligonių gydymo bonifratrų špitolėje aspektus. Viena vertus, knygoje atsispindi kiekybiniai gydymo proceso aspektai: kiek ligonių buvo išleisti kaip pasveikę, kiek įprastai tęsdavosi gydymas. Kita vertus, šis šaltinis teikia ir kokybinio pobūdžio duomenų, leidžiančių kalbėti apie bent jau dalies ligonių gydymo ypatybes.

Sprendžiant tik iš šaltinyje pateiktų duomenų apie psichikos ligonių gydymo baigtį ir turint omenyje, kad šie įrašai nebūtinai tiksliai atspindi tikrovę, aiškėja, kad bonifratrų špitolės veikla buvo palyginti sėkminga. Iš 306 ligonių 226 (73,85 proc.) buvo išleisti kaip „pasveikę“ (*exivit sanus*), savo iniciatyva špitolę paliko (*exivit*) 20 ligonių (6,53 proc.), o į generalinės špitolės nepagydomų ligonių ir neįgaliųjų skyrių ir į kareivių ligoninę perkelti (*translatus*) atitinkamai trys (0,98 proc.) ir vienas (0,32 proc.) ligonis. Špitolėje gydėsi nuo psichikos ligų greičiausiai dėl įvairių gretutinių ligų mirė 52 (16,99 proc.) individai.

2 grafikas. Gydymo trukmė

Šaltinis: VUB RS, f. 4, b. A3828, l. 120–261. Pastaba: devynis kartus nebuvo nurodyta tiksli data, kada ligonis pats savo iniciatyva paliko špitolę arba buvo perkeltas kitur.

⁵² Už kraujo nuleidimą sumokėtos sumos negali būti siejamos tik su psichikos ligonių gydymu, nes šiuo metodu būdavo gydoma daugelis ligų.

Toks „pasveikusiais“ laikytų ligonių skaičius gali būti interpretuojamas dvejopai. Pirmia, šie skaičiai atspindi, jog broliai nuolat stebėdavo ligonio būklę ir buvo nusistatę tam tikrus kriterijus bei susikūrę praktikas, kurios leisdavo įvertinti, ar ligonis jau pasveiko arba bent jau galėjo būti laikomas pasveikusiu. Antra, tai patvirtina, kad bonifratrų špitolė veikė kaip institucija, kurios tikslas buvo (iš)gydyti psichikos ligas, o ne prieglauda, kurioje tokie žmonės būdavo tiesiog globojami iki savo dienų galo. Tai atspindi ir gydymo trukmę. Kaip matyti iš 2 grafike susistemintų duomenų, dauguma ligonių (132) būdavo gydomi iki keturių savaitių, panašus skaičius (110) – iki 90 dienų, kelios dešimtys – iki pusės metų ir tik vienetai ilgesnį laiką (nuo 8 mėnesių iki kelerių metų). Brolių suvokimą, kad psichikos ligoniams reikia skirti daugiau dėmesio, liudija ir tai, jog gydymas užtrukdavo kur kas ilgiau nei karštinėmis ir kitomis ligomis sirgusių ligonių, kurių daugiau nei 40 proc. būdavo išleidžiami iš špitolės per dvi savaites.

Apie brolių pastangas išgydyti psichikos ligonius leidžia spręsti ir atvejai, kai gydymas gerokai užsitęsavo. Nemaža dalis ilgai špitolėje užsibuvusių ligonių čia taip ir mirdavo, tačiau kai kurie buvo išleisti iš špitolės kaip pasveikę net ir po kelerių metų. Pavyzdžiui, „proto netekęs“ (*mente captus*) leitenantas (*porucznik*) Jonas Kulikovskis, priimtas į špitolę 1805 m. rugpjūčio 2 d., buvo „sveikas“ iš jos išleistas 1808 m. kovo 20 d.⁵³, o Florijonas Homolickis, kuriam buvo diagnozuotas toks pat sutrikimas, špitolėje išbuvo nuo 1808 m. birželio 8 d. iki 1810 m. birželio 27 d.⁵⁴

Kaip rodo šaltiniai, bonifratrai siekdavo išgydyti ligonius, net jei procesas ir užsitęsavo, tačiau špitolėje būta ir tokių, kurie, panašiu būdavo jau nebe gydomi, o globojami, užtikrinant jiems globą, kurios dėl kokių nors priežasčių negalėjo suteikti šeima ar artimieji. Iliustratyvus pavyzdys – jau minėtas bajoras Mikalojus Semerackis, į špitolę priimtas dar 1792 m. gegužės 31 d. ir miręs 1804 m. gegužės 30 d.⁵⁵, taigi joje praleidęs beveik lygiai 12 metų. Kaip žinoma iš Lietuvos špitolių komisijos posėdžių protokolų, jis turėjo būti išlaikomas iš paskirtos 9 tūkst. auksinų sumos⁵⁶. Taigi šis atvejis gerai parodo, jog ypač ilgą laiką špitolėje jau nebe gydomų, o tik globojamų ligonių artimieji turėdavo pasirūpinti ir jų išlaikymu. Greičiausiai panašius atvejus atspindi ir įrašai špitolės pajamų ir išlaidų registracijos knygoje⁵⁷. Vis dėlto nėra galimybių juos susieti su konkrečiais individais.

Nors šaltiniai nieko konkretaus neatskleidžia apie taikytus psichikos ligų gydymo metodus ar ligoniams skiriamus medikamentus, pavienės detalės leidžia bent šį tą pasakyti apie jiems taikytos „terapijos“ specifiką. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, jog daugiau nei trečdalis

⁵³ Vilniaus bonifratrų špitolės ligonių registracijos knyga (1785–1826), VUB RS, f. 4, b. A3828, l. 167v.

⁵⁴ Ten pat, l. 190.

⁵⁵ Ten pat, l. 50av.

⁵⁶ Lietuvos špitolių komisijos posėdžių protokolų knyga (1801), LVIA, f. 390, ap. 135, b. 5, l. 2–2v, 10v, 29.

⁵⁷ Pavyzdžiui, Vilniaus bonifratrų špitolės pajamų ir išlaidų registravimo knyga (1793–1828), VUB RS, f. 5, b. F32449, l. 8, 9, 13v.

ligonių (106) ilgesnį ar trumpesnį laiką buvo laikomi kamaroje (*in camera*), kuri, panašu, minima jau XVIII a. pradžios inventoriuje kaip „mūrinė kamara neramiesiems“ (*komórka murowana na niespokojnych*)⁵⁸. Beveik neabejotina, jog šioje patalpoje uždariant agresyviai besielgiančius ar ramybę trikdančius ligonius, būdavo siekiama apsaugoti kitus tuo metu špitolėje gydytus asmenis. Kita vertus, galbūt tai buvo ir vienas iš gydymo metodų, mat, bonifratro Ludwiko Perzynos manymu, manija sergantys žmonės turėtų būti laikomi tamsesnėje ir šaltoje patalpoje⁵⁹. Apie tokio pobūdžio „infrastruktūrą“ žinoma ir kitose įstaigose, kaip kad, pavyzdžiui, Kauno rokitų špitolėje, kurios infirmerijose prie kai kurių lovų buvo pritvirtintos grandinės, skirtos surakinti agresyvius ligonius⁶⁰. Tokios patalpos, kuriose būdavo izoliuojami psichikos ligoniai, planingai steigtos ir kituose Europos kraštuose veikusiose ligoninėse, o atskyrimas nuo kitų ligonių buvo suvokiamas kaip iš esmės privaloma praktika, apie kurios daromą žalą pradėta svarstyti tik XIX a. 4 dešimtmetyje⁶¹. Vis dėlto reikia pastebėti, kad kamaroje kartais būdavo įkurdinami ir kitomis ligomis, pavyzdžiui, karštinėmis⁶² ar skrandžio ligomis⁶³ sirgę asmenys. Taigi ją, matyt, kartais galėjo būti pasinaudojama kaip papildoma erdve, kai pritrūkdavo vietos infirmerijoje.

Be izoliavimo atskiroje patalpoje, špitolėje taip pat buvo taikomos ir kitos ligonių mechaninio suvaržymo priemonės. Tai liudija 1832 m. balandžio mėnesį sudarytas inventorių, kuriame, be lovų, stalų, kitų baldų, patalynės ir daugybės kitų reikmenų, minimi ir tramdomieji marškiniai „ilgomis rankovėmis surišimui“ (*koszula z długimi rękawami do zawiązania*)⁶⁴. Galiausiai belieka tik spėti, ar ir Vilniaus špitolėje „terapiniais“ tikslais būdavo pasitelkiamas „bonifratrų rimbass“ (*batog bonifraterski*), anot Franciszeko Zabłockio komedijos „Sarmatizmas“ veikėjo Retortos, buvęs vieninteliu vaistu „nuo chroniško smegenų susisukimo“⁶⁵.

⁵⁸ S. Rosiak, min. veik., p. 71.

⁵⁹ L. Perzyna, min. veik., p. 202.

⁶⁰ Kauno rokitų vienuolyno ir špitolės vizitacijos aktas (1797), LMAVB RS, f. 43, b. 9889, l. 10v.

⁶¹ J. Kovács, min. veik., p. 34. Apie reformą plačiau žr. L. Topp, Single Rooms, Seclusion and the Non-Restraint Movement in British Asylums, 1838–1844, *Social History of Medicine*, Vol. 31, No. 4, 2018, p. 754–773. Vilniaus psichiatrijos ligoninėje šios praktikos atsisakyta tik XX a. pradžioje (žr. J. Mulevičiūtė, min. veik., p. 44).

⁶² Vilniaus bonifratrų špitolės ligonių registracijos knyga (1785–1826), VUB RS, f. 4, b. A3828, l. 174v.

⁶³ Ten pat, l. 190.

⁶⁴ Vilniaus bonifratrų bažnyčios ir špitolės inventorių (1832), ten pat, b. A2466, l. 16.

⁶⁵ F. Zabłocki, *Sarmatyzm: komedia w pięciu aktach*, oprac. K. Czachowski, wstępem opatrzyl Z. Libera, Warszawa, 1947, s. 62. S. Rosiak, min. veik., p. 74. Čia verta pastebėti, jog L. Perzynos veikale minima, kad šios ligos gali būti gydomos „ir gražiais žodžiais, ir švelnumu, ir griežtais žodžiais, ir rykštėmis“ (žr. L. Perzyna, min. veik., p. 195).

Išvados

Tyrimas parodė, kad 1799 m. Lietuvos špitolių komisijos įvykdyta tuo metu Vilniuje veikusių senųjų labdaros ir gydymo institucijų reforma turėjo įtakos ir bonifratrų špitolės veiklai. Šiai špitolei, kurioje psichikos ligoniai nesistemiškai būdavo gydomi ir iki tol, priskyrus tokią funkciją, reikšmingai padidėjo joje gydomų psichikos ligonių skaičius. 1709–1799 m. špitolėje buvo gydomi 394 psichikos ligoniai, o XIX a. pradžioje – mažiausiai 306. Pasikeitusį špitolės vaidmenį, o kartu ir šios ligonių kategorijos išskirtinumą liudija tai, kad kitaip nei ankstesniu laikotarpiu, nauji ligoniai špitolėje atsidurdavo ne tik savo ar artimųjų noru, bet ir būdavo atvesdinami policijos, atsiunčiami Lietuvos špitolių komisijos, profesionalių medikų iniciatyva. Vis dėlto, atsižvelgiant į tai, jog psichikos ligoniai sudarydavo tik dalį visų špitolėje gydomų ligonių (išskirtiniais metais – daugiau nei 20 proc.), netikslu vadinti šią instituciją „psichiatrijos ligonine“.

Psichikos ligonių kategoriją sudarė skirtingos kilmės ir įvairiais užsiėmimais vertęsi vyrai, priskirtini jauno ir vidutinio amžiaus grupėms. Taigi psichikos ligos nesusietos su specifine socialine, profesine ar amžiaus grupe. Vis dėlto absoliučią šiai kategorijai priskirtinų ligonių daugumą siejo didesnio ar mažesnio masto skurdas, dėl kurio jie negalėdavo būti gydomi ar globojami privačiai namų aplinkoje. Kita vertus, šiai ligonių kategorijai priskirtini žmonės nuo kitas ligas besigydžiusių ligonių skyrėsi tuo, kad dalis jų buvo atvežti gydytis būtent į šią instituciją iš kitų, kartais net labai nuo Vilniaus nutolusių vietovių.

Špitolės veiklai XIX a. pirmojoje pusėje buvo būdingos tendencijos, išryškėjusios XVIII a. Ir toliau dažniausiai būdavo diagnozuojamos trys pagrindinės psichikos ligos – manija, melancholija ir hipochondrija. Simptomiška, kad nė karto nebuvo diagnozuota isterija, kuri buvo suvokiama kaip „moteriška“ liga. Taigi, nors bonifratrai nebuvo profesionalūs medikai, atsižvelgdami į ligos pobūdį, jie bandydavo taikyti to meto medicinos diskursui įprastą terminiją. Dalies ligonių diagnozės apibūdintos nekonkrečiais terminais (*mente captus*, *phrenesis*, *variat*, *variaticus* ir pan.), kuriais, matyt, buvo nusakomos ligos, pasireiškiančios simptomais, nebūdingais nė vienai iš trijų įprastai diagnozuojamų ligų.

Bonifratrų špitolės ligonių registracijos knygoje ir kituose institucijos šaltiniuose pateikiami tik labai lakoniški duomenys apie psichikos ligonių gydymą, todėl vargiai įmanoma atskleisti reikšmingų detalių apie tai, kokie medikamentai būdavo vartojami, kokios būdavo taikomos terapijos praktikos, kaip reguliuota ligonių mityba, galiausiai kaip ir ar šiomis ligomis sirgusių žmonių gydymui būdavo pasitelkiama religija. Visgi svarbiausia tai, jog šiomis ligomis sirgusių žmonių gydymas apskritai buvo suvokiamas kaip gydymas, o ne tiesiog globa ar izoliacija nuo visuomenės. Todėl beveik trys ketvirtadaliai ligonių buvo išleisti kaip pasveikę (*sanus*), o tokių, kurie būdavo globojami ilgesnį laiką, neretai iki mirties, buvo pa-

lyginti nedaug. Vis dėlto, lyginant su kitas ligas besigydžiusiais asmenimis, psichikos ligoniai išsiskyrė tuo, jog jų gydymas užsitęsėdavo ilgiau.

Tik pavienės užuominos šaltiniuose leidžia teigti, jog gydant psichikos ligonius būdavo taikomos aptariamui laikotarpiu visiškai įprastos mechaninio suvaržymo praktikos. Viena vertus, sunkiai suvaldomi ligoniai, kuriems dažniausiai būdavo diagnozuota manija, būdavo tiek dėl kitų ligonių saugumo, tiek, panašu, ir terapiniais tikslais izoliuojami atskiroje špitalės patalpoje. Kita vertus, būdavo pasitelkiamos ir kitos priemonės, kaip kad tramdomieji marškiniai.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

BUKOWIECKI, Josaphat. *Dissertatio inauguralis medico practica de mania, mensibus vernalibus, MDCCCXV anni crebro Vilnae obveniente*. Vilnae: Typis Dioecesis, 1815.

EINHOLM, Elias. *Organizacya dla szpitala generalnego wilenskiego*. Wilno: w Drukarni Akademickiej, 1800.

ŁOBOZEK, Marcin Maksymilian. Ordynacja zakonna bonifratrów z 1724 roku. *Folia Historica Cracoviensia*, Vol. 10, 2004, s. 243–250.

PERZYNA, Ludwik. *Lekarz dla włościan, czyli rada dla pospolstwa, w chorobach i dolegliwościach naszymu kraiovi albo właściwych, albo po większej części przyswoionych, każdemu naszego kraiu mieszkańcowi do wiadomości potrzebna*. Kalisz: w Drukarni J. O. Xcia Jmci Prymasa Arcy-Biskupa Gnieźnieńskiego, 1793.

ZABŁOCKI, Franciszek. *Sarmatyzm: komedia w pięciu aktach*. Oprac. K. Czachowski, wstępem opatrzył Z. Libera. Warszawa: Książka, 1947.

DUKORSKII, Vladimir, DUKORSKAIA, O. Pervyi psikhiatr Velikogo Kniazhestva Litovskogo. *Psikhiatriia, psikhoterapiia i klinicheskaia psikhologiiia*, t. 7, No. 4, 2016, s. 581.

JAKULIS, Martynas. „Advenit, et susceptus est ad nostram infirmariam“: Vilniaus bonifratrų špitalės ligoniai XVIII amžiuje. *Lietuvos istorijos studijos*, t. 34, 2014, p. 48–61.

JAKULIS, Martynas. *Špitalės Vilniuje: labdara, gydymas ir skurdas XVI–XVIII a.* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019.

JANICKA, Iwona. *Kultura higieniczna Wilna w latach 1795–1915*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2009.

KOMARYNSKA-POLAK, Helena. Psychicznie chorzy w krakowskim szpitalu bonifratrów w XVII–XVIII wieku. *Zeszyty naukowe Malopolskiej Wyzszej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie*, t. 18, Nr. 1, 2011, s. 33–46.

KOVÁCS, Janka. The Darkest Field of Medicine? The Integration of Psychological Knowledge into Medical Education in the Habsburg Monarchy (1780s–1840s). *European Review of History / Revue européenne d'histoire*, Vol. 31, Issue 1, 2024, p. 17–46.

MAČIULIS, Valentinas. Pratarė. In: *Respublikinė Vilniaus psichiatrijos ligoninė, 1903–2003*. Sud. V. Mačiulis. Vilnius: Presvika, 2003, p. 5–6.

MAZEK, Dorota. Bonifraterskie zasady opieki nad ubogimi i chorymi psychicznie w XVII–XVIII w. In: *Charitas. Miłosierdzie i opieka społeczna w ideologii, normach postępowania i praktyce społeczności wyznaniowych w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*. Red. U. Augustyniak, A. Karpiński. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 1999, s. 187–193.

MULEVIČIŪTĖ, Jolita. Troubled Minds, or Psychiatry in Vilnius in the Second Half of the 19th Century. *Lithuanian Historical Studies*, Vol. 27, 2023, p. 29–77.

NOWOSIELSKA, Elżbieta. *Melancholia, szaleństwo i inne „choroby głowy” w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku*. Warszawa: Instytut Historii PAN, 2021.

PIETRZKIEWICZ, Iwona. *Miser Res Sacra. Bonifratrzy w dawnej Rzeczypospolitej*. Kraków: Druкарnia Pijarów, 2009.

RAMONAITĖ, Monika. The Career of the Doctor of Medicine and Philosophy Stefano Lorenzo Bisio in the Grand Duchy of Lithuania. *Lithuanian Historical Studies*, Vol. 21, 2017, p. 31–59.

RUMBAUT, Ruben D. Saints and Psychiatry. *Journal of Religion and Health*, Vol. 15, No. 1, 1976, p. 54–61.

ROSIĄK, Stefan. *Bonifratrzy w Wilnie (1635–1843–1924). Szkic z dziejów opieki społecznej w Wilnie*. Wilno: Konwent wileński OO. Bonifratrów, 1928.

SAKALAUSKAITĖ-JUODEIKIENĖ, Eglė. „Pamišimas ir epilepsija paūmėja šviečiant mėnesienai“. *Nervų ligos Vilniuje XIX a. pirmoje pusėje*. Vilnius: Lapas, 2022.

SAKALAUSKAITĖ-JUODEIKIENĖ, Eglė, ELING, Paul, FINGER, Stanley. Stephanus Bisius (1724–1790) on Mania and Melancholy, and the Disorder Called *Plica Polonica*. *Journal of the History of the Neurosciences*, Vol. 30, issue 1, 2021, p. 77–93.

SCULL, Andrew. *Hysteria: A Biography*. Oxford: Oxford University Press, 2009.

TOPP, Leslie. Single Rooms, Seclusion and the Non-Restraint Movement in British Asylums, 1838–1844. *Social History of Medicine*, Vol. 31, No. 4, 2018, p. 754–773.

WEINER, Dora B. The Brothers of Charity and the Mentally Ill in Pre-Revolutionary France. *Social History of Medicine*, Vol. 2, No. 3, 1989, p. 321–337.

ŽALNORA, Aistis. Psychiatry in Vilnius in 16th–20th Centuries: Review on Social Transformations. *Studia Historica Gedanensia*, t. 11, 2020, p. 248–262.

THE MENTALLY ILL IN THE VILNIUS FATEBENEFRAPELLI HOSPITAL IN THE EARLY 19TH CENTURY

Summary

MARTYNAS JAKULIS

This article focuses on the mentally ill patients treated at the Vilnius Fatebenefratelli hospital in the early 19th century. Based on the data provided by the hospital's register of admis-

sions, it analyzes a group of 306 patients diagnosed with mental illnesses described in the sources in both specific terms, featuring diagnoses such as mania, melancholy, or hypochondria, and Latin-based terms, including *mente captus*, *phrenesis*, and *variaticus*. The research shows how the mentally ill were treated at an institution run by a religious community representing a semiprofessional tradition of medicine.

The research reveals that the reform of the network of charitable and medical institutions in Vilnius implemented by the Lithuanian Hospital Commission in 1799 significantly influenced the usual operation of the Fatebenefratelli hospital. Although patients with mental illnesses had been treated in this institution sporadically prior to the reform, the Commission's decision to assign this specific function to this particular hospital led to a substantial increase in the number of patients with mental health issues – from 394 in 1709–1799 to 306 in the early 19th century alone. However, since the mentally ill comprised only a minority of patients, it would be imprecise to call this institution a “mental asylum.”

Data indicate that the majority of patients with mental disorders were young to middle-aged men coming from diverse social and occupational backgrounds. Most frequently, patients were diagnosed with mania, melancholy, and hypochondria; although the Fatebenefratelli were not professional physicians, they nevertheless attempted to use the terminology that was customary within the medical discourse of the time. At the same time, a considerable number of diagnoses were unspecific and were most likely based on other types of symptoms that were not as recognizable as those of mania, melancholy, or hypochondria. Although scarce sources provide only succinct information on the treatment of the mentally ill, it is obvious that the treatment of these illnesses was understood as treatment *per se*, rather than simple care or isolation from society. Thus, three quarters of patients were discharged “sane” (*sanus*), while only a few inmates remained in the institution for a considerably longer period, often until their death. Although the sources remain silent on the subject of methods of treatment, this analysis shows that the Fatebenefratelli employed measures of mechanical restraint – confinement in secluded spaces and straitjackets – typical of psychiatry in this period.

Gauta 2025 m. gruodžio mėn.

Priimta 2026 m. kovo mėn.

Martynas Jakulis – humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto docentas. Moksliniai interesai – socialinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Vilniaus istorija, medicinos istorija, vienuolystės istorija.

El. paštas: martynas.jakulis@if.vu.lt

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0680-5857>